
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

Гладкий О.В.

Київський національний університет ім. Т. Шевченка

Територіально-виробничий комплекс чи виробничий кластер: концептуальні положення

Розкрито сутність концепції ТВК та регіональних виробничих кластерів. Окреслено методологічні основи їх формування. Показано переваги і недоліки обох концепцій. Висвітлено вплив ТВК та виробничих кластерів на формування регіональної економічної ефективності виробництва. Розкрито роль обох концепцій у формуванні вчення про регіональну конкурентоспроможність.

Ключові слова: територіально-виробничий комплекс (ТВК), виробничий кластер, комплексологія, конкурентоспроможність, концептуальні положення, регіональна конкурентоспроможність.

Гладкий А.В. Территориально-производственный комплекс или производственный кластер: концептуальные положения. Раскрыта сущность концепции ТПК и региональных производственных кластеров. Определены методологические основы их формирования. Показаны преимущества и недостатки обеих концепций. Освещено влияние ТПК и производственных кластеров на формирование региональной экономической эффективности производства. Раскрыта роль обеих концепций в формировании учения про региональную конкурентоспособность.

Ключевые слова: территориально-производственный комплекс (ТПК), производственный кластер, комплексология, конкурентоспособность, концептуальные положения, региональная конкурентоспособность.

Gladkey A. V. Territorial-production complexes (TPC) or production clusters: conceptual fundamentals. The essence of TIC concept as well as regional industrial clusters is disclosed. The methodological basis of formation and development of both concepts are explored. The advantages and disadvantages of both above mentioned concepts are highlighted. The influence of TPC and industrial clusters concepts on regional economic efficiency is substantiated. The role of both above mentioned concepts on regional competitiveness' knowledge development is investigated.

Keywords: territorial-production complex (TPC), production cluster complex investigations, competitiveness, conceptual fundamentals, regional competitiveness.

Наявність проблеми. Дослідження антропогенних територіальних утворень різних типів та масштабів – одне з основних завдань всієї системи географічних наук, інваріантний об'єкт дослідження як фізичної, так і економічної та соціальної географії. В рамках вивчення господарських функцій різних територій, окремі суспільно-географічні та регіонально-економічні наукові школи сформували цілий ряд наукових концепцій, що пояснюють особливості розміщення певних об'єктів виробництва в конкретному регіоні та розкривають механізми їх народногосподарської (або ринково-комерційної) ефективності. Провідними такими концепціями на даний момент є вчення про територіально-виробничі комплекси (ТВК), розроблене радянськими ученими в 60-70-ті роки ХХ ст., а також теорія регіональних виробничих кластерів, що була запропонована ученими Західної Європи та Північної Америки наприкінці ХХ ст. Розвиток та діалектична взаємодія цих двох концепцій складають значний науковий інтерес для сучасних суспільно-географічних досліджень.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Дослідження ТВК за радянських часів виникло і розвивалось переважно в рамках ідей промислового

комплексоутворення, що брало початок від перших планів ГОЕЛРО і мало яскраво виражений командно-адміністративний, плановий характер. В різні часи, ідея формування ТВК досліджувалась в працях таких учених як: Е. Б. Алаєв, М. Т. Агафонов, П. М. Алампієв, М. К. Бандман, Г. В. Балабанов, А. Т. Ващенко, А. П. Голіков, І. О. Горленко, Я. І. Жупанський, Ф. Д. Заставний, В. І. Захарченко, М. Г. Ігнатенко, С. І. Іщук, Т. М. Калашникова, В. В. Кістанов, А. М. Колотієвський, Л. М. Корецький, С. Б. Лавров, І. В. Нікольський, С. Я. Ниммик, М. М. Паламарчук, М. Д. Пістун, Ю. І. Пітюренко, А. Ю. Пробст, Ю. Г. Саушкін, Є. Д. Силаєв, А. В. Степаненко, Д. М. Стеченко, М. Ф. Тимчук, О. Г. Топчієв, А. Т. Хрущов, Б. С. Хорєв, О. І. Шаблій, М. Д. Шаригін, М. І. Шраг, ін. Концепція регіональних виробничих кластерів бере свій початок від ідеї Майкла Портера про об'єктивність формування сукупностей різних споріднених між собою фірм та підприємств у висококонкурентному середовищі. Його вчення органічно впливало із загальної теорії штандортів А. Вебера та досліджень з питань просторової конкуренції Хікса, Купманса, Арроу, Дебрю, Ітона, Ліпсі та отримало подальший розвиток в роботах М. Енрайта, Дж. Данінга, Дж. Хампфрі та Х. Шмітца, К. Фрімена, Б.-В. Лундвала та Б. Йонсена, Б. Асгайма та А. Ізаксена, Е. Рейнерта та ін. Проте, порівняльної характеристики переваг і недоліків обох концепцій, їх методологічного апарату та практичної значимості (за деякими виключеннями – І. Пилипенко [5]) ще не відбувалось.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, метою даного дослідження є висвітлення основних підходів до встановлення сутності концепції ТВК і виробничих кластерів, а також розкриття механізмів формування економічної ефективності розміщення виробництва в обох випадках. Провідним завданнями дослідження виступає аналіз сутності концепції ТВК та регіональних виробничих кластерів, розкриття їх методологічних основ, та висвітлення ролі обох наукових підходів у формуванні регіональної економічної ефективності виробництва.

Результати досліджень. Розглянемо обидві концепції раціонального розміщення та економічної ефективності функціонування господарської діяльності на території більш детально.

Концепція локальних територіально-виробничих комплексів (ТВК). Дослідження ТВК різного рівня були детально розроблені радянською школою економічної і соціальної географії та регіональної економіки. Під ТВК розумілось таке поєднання взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів виробництва певної території, за якого забезпечувалось формування певного народногосподарського ефекту [1]. Цей ефект виникав на основі: 1) формування стійких виробничих, інфраструктурних, техніко-технологічних, постачальницько-збутових та інших зв'язків між окремими підприємствами комплексу; 2) розвитку кооперування і комбінування виробництва; 3) широкої спеціалізації підприємств, за якої досягається значний економічний ефект від масштабу виробничої функції; 4) багатогалузевої диверсифікації виробничої діяльності, що була пов'язана із неоднорідністю природних, трудових, інфраструктурних ресурсів та місць прикладання праці; 5) концентрації та агломерування різних видів виробництва, що сприяли посиленню їх функціональної взаємопов'язаності; 5) комплексного використання сировини і відходів; 5) оптимізації системи природокористування (рис. 1) [2, 3, 4].

В результаті діяльності ТВК виникала значна економія суспільної праці,

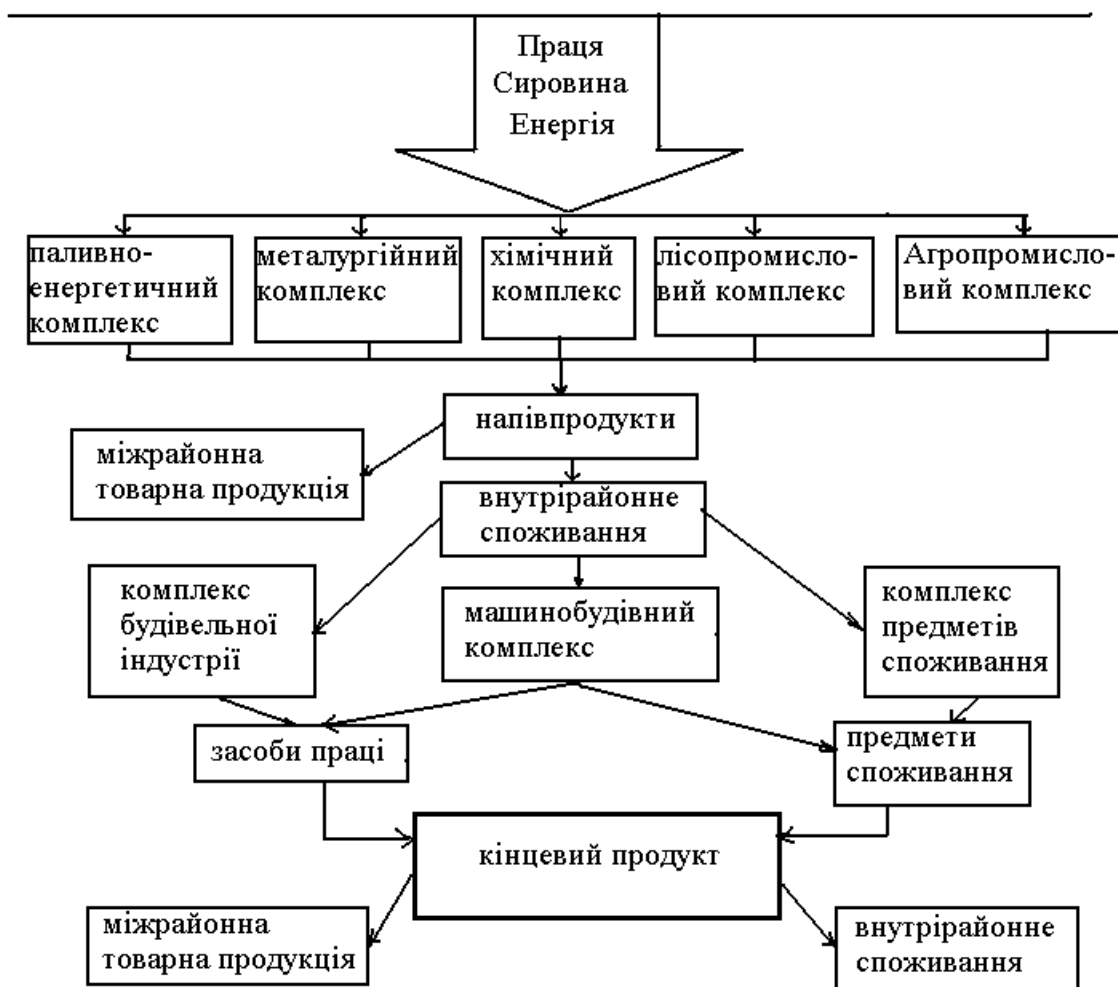

Рис. 1. ТВК економічного району (за С. І. Іщуком)

економія на масштабах виробництва, на інфраструктурному, науково-конструкторському та інженерно-технічному обслуговуванні, на зв'язках і комунікаціях, на централізації і єдності цілепокладання функцій управління тощо. В умовах радянської економіки, створення ТВК стало чи не єдиною моделлю розвитку і територіальної організації господарства, оскільки забезпечувало зростання економічної ефективності виробництва директивними плановими (неринковими) способами.

Практична реалізація концепції ТВК на різних рівнях та в межах різних виробничих комплексів Радянського Союзу в цілому підтвердила її економічну ефективність в умовах планового господарювання і усупільнення виробничих процесів, особливо в межах комплексів галузей металургійної, гірничодобувної промисловості та важкого машинобудування, які створювались за часів СРСР в районах нового індустріального освоєння (Сибір, Далекий Схід). Радянський Союз в період стрімкого економічного піднесення 70-80 рр., заснованого на видобутку і переробці безпрецедентної кількості сировини і паливно-енергетичних ресурсів (для реалізації яких на зовнішніх ринках склалася тоді вкрай вигідна кон'юнктура), гостро потребував створення масштабних економічно обґрунтованих виробничих комплексів, які б забезпечували стабільну поставку продукції при мінімальних затратах на її переробку, транспортування,

передпродажне обслуговування.

Концепція ТВК ефективно працювала в межах комплексів локального та ареального рівня. Загальнодержавні та регіональні ТВК здебільшого існували тільки на папері, оскільки управлінські, організаційні і планові важелі для оптимізації їх розвитку мали занадто громіздкий апарат реалізації і потребували розробки ускладнених систем контролю і управлінсько-звітної функції, а також складних механізмів прогнозування, проектування і планування виробництва [4, 6]. Складність, полікомпонентність, багатоваріантність і багатофакторність моделі ТВК фактично унеможлилювали її формалізацію, логіко-математичну інтерпретацію та ефективну практичну реалізацію на рівні крупних регіонів в умовах жорсткого планування і централізації. Натомість, окремі форми локальних компактних ТВК (промислових агломерацій, вузлів, центрів) що мали місце на теренах СРСР (особливо в районах нового індустріального освоєння, багатих на сировинні і паливно-енергетичні ресурси) можна було піддати формалізації та статистичній інтерпретації, системно-структурному аналізу та логіко-математичному моделюванню. Це робило можливим детальний аналіз процесів територіально-виробничого комплексоутворення і формування ТВК на локальному рівні, а також сприяло практичному втіленню методичних підходів комплексології.

Дослідження економічної ефективності розміщення виробництва в рамках концепції ТВК спиралось на цілий ряд важливих властивостей територіальної організації виробництва, які в умовах планової економіки були основними засобами формування додаткового економічного ефекту. Серед них слід виділити: 1) наявність тісних багатофункціональних зв'язків між окремими підприємствами регіону, які сприяли комплексному використанню природних, трудових та інших ресурсів, економії на масштабах виробництва, розвитку спеціалізації і кооперування та функціональній єдності і взаємоузгодженості виробничого процесу; 2) формування енерговиробничих циклів (ЕВЦ), в межах яких забезпечується суттєва економія мінеральних і паливно-енергетичних ресурсів, розвиток допоміжних і додаткових видів промислової діяльності, які доповнюють основний виробничий процес та/або використовують його продукцію (в тому числі і побічну) для власних цілей; 3) спільність матеріально-технічної, транспортної та будівельно-інфраструктурної бази виробництва, що давала можливість суттєво економити на інфраструктурних затратах; 4) єдність і централізованість науково-дослідної діяльності та конструкторських розробок (НДДКР), яка сприяла розвитку фундаментальних досліджень, розробці і впровадженню нових зразків техніки та технологій на багатьох підприємствах певної галузі; 5) формування спільних механізмів охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування (рис. 2).

В концепції ТВК, економічна ефективність окремих підприємств теоретично ґрунтувалась на об'єктивних процесах комплексоутворення, а практично забезпечувалась всебічною підпорядкованістю і супідрядністю окремих виробництв єдиним директивним плановим органам управління. В ній повною мірою не враховувалась дія ринкових механізмів формування прибутку та вплив ряду факторів соціально-розвиненого диверсифікованого середовища, що і наклало цілий ряд обмежень на процеси підвищення ефективності виробництва. Поряд із безсумнівними позитивними моментами реалізації концепції ТВК, вона

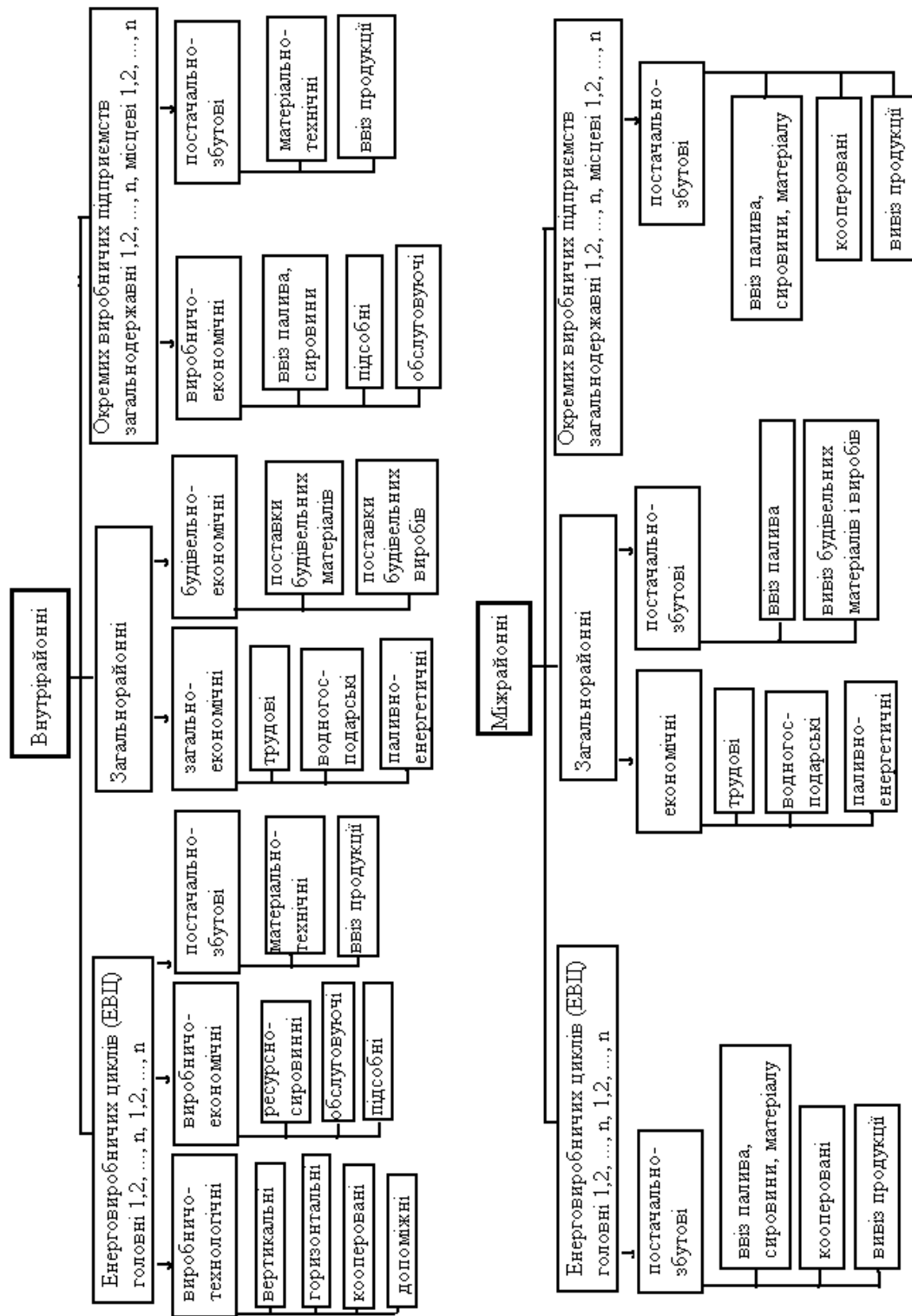

Рис. 2. Економічні зв'язки районного ТВК (за І. В. Нікольським)

мала і певні негативні наслідки, зумовлені недосконалістю самої системи виробничих відносин при соціалізмі, відсутністю економічних стимулів до підвищення якості продукції, зростання інноваційності, соціалізації та інформатизації, а також до зменшення собівартості та ресурсозатратності виробничих процесів.

В межах ТВК локального рівня за радянських часів сформувались в цілому нерациональні виробничі та техніко-технологічні зв'язки підприємств. Причиною цього став їх директивний плановий характер, який часто суперечив вимогам рентабельності та економічної доцільності виробництва. Суттєву роль відіграла відсутність ринкових механізмів перерозподілу прибутків, незацікавленість підприємств (як головних, так і додаткових та обслуговуючих) у підвищенні якості продукції, зменшенні її собівартості на основі скорочення ресурсомісткості, затрат праці і засобів виробництва. Планове формування виробничих зв'язків підприємств призводило до обмеження кола суміжників і субпідрядників головного підприємства, оскільки зв'язки з постачання проміжної продукції для забезпечення основного технологічного процесу були зумовлені не економічною ефективністю та технологічною необхідністю їх застосування, а іншими факторами, які носили переважно планово-структурний характер.

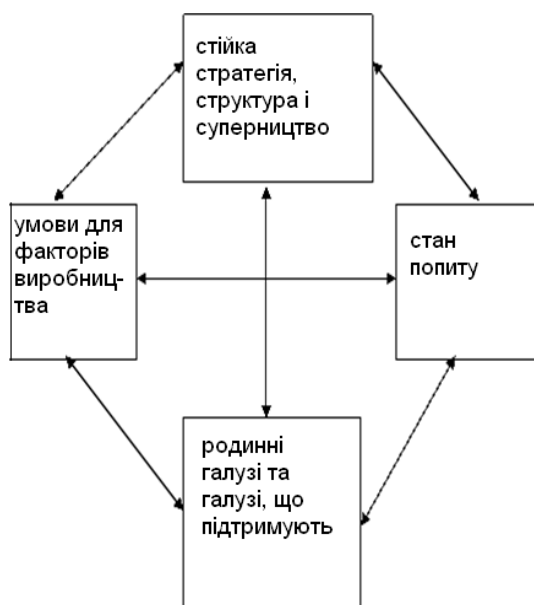
Для ТВК локального рівня була характерною низька ефективність функціонування системи енерговиробничих циклів. Вони здебільшого мали незамкнений характер, що істотно знижувало ефективність застосування моделі в планових умовах. Також розвиток базових галузей господарства в межах ЕВЦ локальних ТВК не враховував пріоритетність формування високотехнологічних інноваційних видів промислового виробництва, які отримують найбільший економічний ефект. Модель ЕВЦ, в основі якої лежали зв'язки з постачання сировини, палива і енергії гальмувала процеси розвитку соціально спрямованих галузей господарства, як провідних сил розвитку інноваційного модульного промислового виробництва.

Викладені вище недоліки моделі ТВК сформувались в результаті загострення протиріч всередині соціалістичної системи господарювання, недостатньої уваги до ринкових важелів формування ефективності виробництва та ролі соціально розвиненого висококонцентрованого середовища в активізації і профілізації виробничих функцій.

Вагомий внесок у вчення про просторові аспекти конкуренції було здійснено рядом учених в рамках *концепції регіональних виробничих кластерів*. Воно розвивалось паралельно із вітчизняним вченням про ТВК. Засновником концепції вважається відомий економіст М. Портер (Porter, M) [7]. Він стверджував, що найбільші конкурентні переваги розвитку фірми формуються у географічно „сконцентрованій невеликій кількості штандортів” – так званому *виробничому кластері*. М. Енрайт (Enright, M.) ввів термін „*регіональний кластер*” для дефініції просторового скупчення взаємопов'язаних підприємств, схожих за своєю спеціалізацією. „Регіональний кластер – писав Енрайт, – це географічна агломерація фірм, що зайняті в одній або декількох споріднених галузях виробництва”.

Переваги кластерів над іншими формами розміщення виробництва полягають у формуванні специфічного ринкового середовища, в якому відкриваються широкі можливості до зростання рентабельності і продуктивності праці. В умовах високорозвинених регіонів (особливо, щільно урбанізованих та комунікаційно-розвинених) підвищується мотивація праці, збільшується рівень її інтелектуалізації та інформатизації. Щільна зосередженість комунікаційних мереж сприяє поширенню інновацій, впровадженню передового досвіду господарювання, повному залученню інформаційних ресурсів, всебічному розвитку ринкових сил на основі тісної взаємодії виробників і споживачів [8, 9].

Отже, в основу концепції виробничих кластерів покладено ідеї М. Портера про своєрідну природу формування конкурентноздатності фірми, яка відтворена в „Ромбі конкурентних переваг” (Diamond of competitive advantages) [7]. Чотири детермінанти ромбу (специфічні умови для факторів виробництва, стан споживання продукції, наявність додаткових і доповнюючих галузей та стійка стратегія, структура і суперництво) (рис. 3), в результаті їх оптимального

Рис. 3. Ромб конкурентних переваг фірми (за М. Портером)

поєднання та взаємообумовленого розвитку, сформували найбільшу ефективність розміщення фірми в так званих виробничих кластерах – групі географічно сусідніх взаємопов’язаних компаній та супідрядних організацій, які зайняті переважно в одній сфері господарювання і характеризуються спільністю та взаємодоповнюваністю своєї діяльності. Виробничі кластери можуть формуватись в різних територіально-виробничих утвореннях. Сам Портер наголошував на тому, що ідея кластерів перш за все пристосована до поведінки окремих фірм, а не регіонів чи територій і має цілий ряд обмежень для застосування на макроекономічному чи регіональному рівні. „Конкурують не регіони, а фірми” – стверджував Портер, отже ідея виробничих кластерів в чистому її вигляді майже не застосовується вченими на регіональному рівні.

Концепція виробничих кластерів була пристосована до окремих територій та набула просторового географічного змісту в працях М. Енрайта. Аналізуючи ряд просторових угруповань виробничих підприємств (переважно в рамках ТНК) Німеччини, Італії та Японії, М. Енрайт дійшов до висновку, що конкурентні переваги розвитку фірм формуються здебільшого на локальному рівні і залежать від того середовища, яке їх оточує. Таким чином, Енрайт вперше говорить про існування „регіонального кластеру”, конкурентні переваги якого формуються на основі: 1) спільності економіко-географічного положення, яке визначає (за Енрайтом) наближеність підприємств до дешевих видів сировини і енергії та вузлових систем комунікацій і зв’язку; 2) спільної потужної наукової школи, яка створює та поширює інновації і забезпечує

підприємства кластеру кваліфікованими працівниками; 3) наявності високо диференційованого попиту на продукцію, що зумовлений розвитком виробничих технологій та наближеністю до потенційних споживачів; 4) формування жорсткої конкуренції серед фірм однієї спеціалізації; 5) розвитку споріднених виробництв та об'єктів ринкової інфраструктури, через які реалізуються маркетингові стратегії підприємства, надається ряд комерційних і банківських послуг, забезпечується лізинг, інжиніринг, консалтинг, франчайзинг, мерчандайзинг, аутсорсинг та інші види обслуговування виробничого процесу [9].

Отже, *регіональний виробничий кластер*, що формується на викладених вище засадах, характеризується: 1) наявністю певної території, в межах якої концентруються малі і середні виробництва (здебільшого, однієї чи декількох споріднених галузей господарства, що традиційно йде від концепції Портера); 2) пріоритетністю розвитку високотехнологічних фірм, пов'язаних між собою через розвиток і спільне використання певних технологій; 3) формуванням модульних виробництв, які виокремились від централізованих ТНК, доповнюючи та підтримуючи основний технологічний процес і при цьому зберігаючи організаційну і фінансову самостійність. Головна компанія при цьому мінімізує свої витрати.

Реалізація конкурентних переваг в межах кластера суттєво сприяє підвищенню економічної ефективності виробництва, зростанню продуктивності праці та рентабельності, оскільки для його підприємств полегшується доступ до кваліфікованої робочої сили, послуг комерційних фінансово-кредитних та посередницьких торговельних організацій, інфраструктурних та науково-освітніх ресурсів. Також, регіональні кластери стимулюють поширення інновацій і ноу-хау, оскільки фірми мають доступ до сучасної інформації та нових знань, що істотно підвищує дифузю останніх. Кластери полегшують комерціалізацію знань та виробництва, створюючи сприятливі умови для розвитку нових вузько-спеціалізованих фірм (на основі аутсорсингу) та виробництва нових товарів.

Однак, поряд із позитивними моментами, концепція регіональних виробничих кластерів має і певні недоліки. По-перше, в ній не враховується багатогалузевий профіль виробництва окремих регіонів, перевага віддається лише кластерам певного виду діяльності та суміжних виробництв. В межах високорозвинених регіонів, конкурентні переваги отримує не лише певна вузькоспеціалізована галузь, а цілий ряд різноманітних видів людської діяльності, які тісно взаємопов'язані між собою на основі дії ринкових механізмів та спільного використання переваг додаткової прибутковості території.

По-друге, в концепції виробничих кластерів недостатньою мірою реалізуються ідеї економії виробництва за рахунок скупченого розміщення в межах високоурбанізованого соціально-розвиненого середовища. Головна увага приділяється саме „географічній агломерації фірм”, яка розвивається, як відокремлена замкнена система і лише точково взаємодіє із зовнішніми факторами економічного росту та властивостями середовища. В цій концепції не враховуються інтегральні властивості простору, які формують унікальний набір конкурентних переваг розвитку фірми.

По-третє, кластерна теорія не має розвиненого апарату для аналізу факторів конкурентоспроможності підприємств в межах регіону, недостатня увага в ній приділяється чинникам соціальної перетвореності середовища, комунікативності, обмеженості природних та, зокрема, земельних ресурсів тощо. Виокремлюючи певні фактори конкурентоспроможності (диференційований

попит, ЕГП, комунікації, інформацію та інновації) прибічники кластерного підходу не досліджують сукупний прояв ряду чинників на економічну ефективність та конкурентоспроможність фірми, який проявляється в специфічному синергетичному ефекті території.

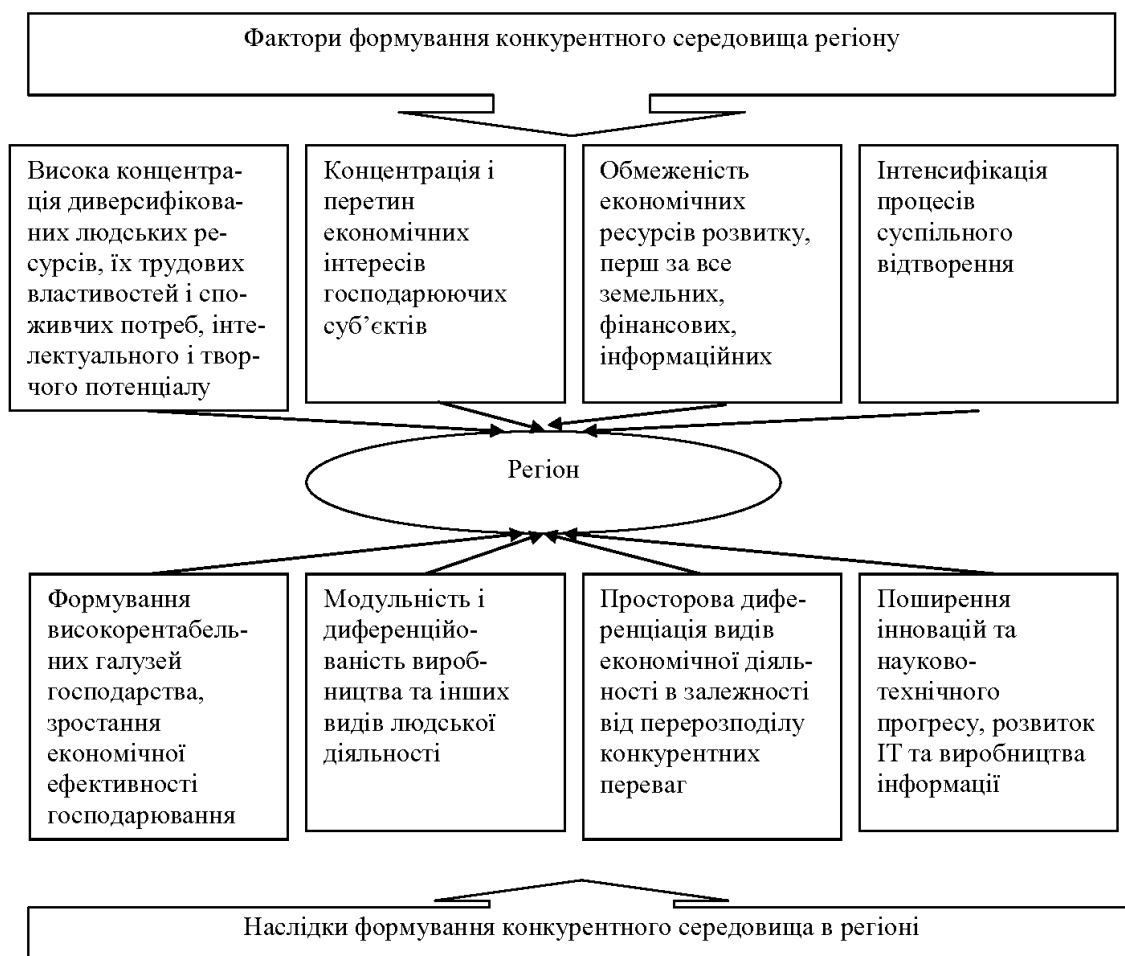
Отже, за рівнем комплексності охоплення факторів виробництва і уявлень про територіальну цілісність кластеру, концепція Портера-Енрайта, на нашу думку, істотно поступається вітчизняній концепції ТВК. Застосування ряду її безсумнівно важливих позицій, що прямо пов'язані із механізмами формування конкурентних переваг розміщення фірми може сформувати доволі позитивні результати при оновленні та ринковій переорієнтації концепції ТВК.

Подальший розвиток концепцій ТВК та регіонального виробничого кластеру в наші дні поєднується у спільному вченні про *регіональну конкурентоспроможність*, яке на даний момент активно поширюється як серед вчених країн СНД Балтії, так і в середовищі науковців країн Західної Європи та Північної Америки. В Україні та в Російській Федерації ідею регіональної конкурентоспроможності активно відстоюють Н.Я. Зубаревич, М.Я. Калюжнова, І.В. Пилипенко, Ю.В. Гончаров, В.К. Симоненко, О.В. Гладкий, Г.П. Підгрушний, Ю.Д. Качаєв, С.І. Ішук, В.І. Дорошенко, С.П. Запотоцький, а за кордоном – Дж. Данінг (Dunning, J.), Дж. Хампфрі та Х. Шмітц (Humphrey, J., Schmitz, H.), К. Фрімен (Freeman, K), Б.-В. Лундваль та Б. Йонсен (Lundvall, B.-V., Johnson, B.), Б. Асгайм та А. Ізаксен (Asheim, B., Isaksen, A.), Е. Рейнерт (Reinert, E.). На думку наведених вище учених, під регіональною конкурентоспроможністю розуміється просторова форма розвитку окремих підприємств, фірм та організацій в умовах обмеженості ресурсів і джерел їх економічного зростання та посилення боротьби за володіння цими ресурсами. В сучасному світі все більша кількість фірм зустрічається із ресурсними обмеженостями розвитку, в наслідок чого виникає і загострюється конкуренція за вільне володіння ними і ефективне використання в господарській діяльності. При чому, якщо раніше такими ресурсами були переважно природні і людські (ресурси землі, палива, мінеральної сировини, праці тощо), то зараз все більше до обмеженого кола ресурсів потрапляють їх так звані соціально-інформаційні види (ресурси інтелекту, творчості, людського капіталу і здібностей, таланту підприємця, інформації, комунікацій тощо) [10, 11].

Звідси випливає, що висока конкурентоспроможність підприємств окремого регіону обумовлена розвитком цілого ряду ресурсних чинників (рис. 4). Провідними з них виступають соціальні фактори високорозвиненого середовища регіону, зокрема висока концентрація людських ресурсів, які характеризуються значним рівнем інтелектуального і творчого потенціалу, мають розширені споживчі потреби та можливості до продуктивної праці.

Широка диверсифікація професійного складу трудових ресурсів, зростання їх кваліфікації та активна позиція в процесах навчання і самовдосконалення зумовлюють посилення конкуренції на ринку робочої сили, що дає підприємствам можливості більш ширшого вибору працівників і підвищення показників продуктивності праці та рентабельності.

Не менш важливими є чинники перетину економічних інтересів господарюючих суб'єктів, особливо в умовах інтенсифікації процесів суспільного відтворення, які все більше посилюють виробничий потенціал фірми при ускладненні її сировинних і соціально-ресурсних можливостей до реалізації поставлених виробничих завдань.

Розроблено автором

Рис. 4. Формування конкурентного середовища регіону

Обмеженість земельних та фінансових ресурсів розвитку регіону характерна переважно для високоурбанізованих територій та для територій з пріоритетним розвитком промислово-виробничих функцій, які не мають справу із безпосереднім накопиченням та перерозподілом капіталу. В останньому випадку, діяльність фірм із посилення ліквідності фінансових ресурсів, покликана спростити доступ підприємців до їх використання, однак регіонально ці процеси значно диверсифікуються, що ускладнює конкурентні процеси.

Наслідками формування конкурентного середовища в регіоні виступає формування високорентабельних галузей господарства, зростання економічної ефективності господарювання, модульність і подрібненість різних видів людської діяльності, просторова диференціація видів економічної діяльності в залежності від перерозподілу конкурентних переваг, поширення інновацій та науково-технічного прогресу. В результаті, до умов певного регіону пристосовується лише обмежена кількість фірм (ситуація олігополії), які отримали найкращі можливості свого функціонування, виготовляють високоякісну конкурентоспроможну продукцію та характеризуються високими показниками економічної ефективності (прибутковості) своєї діяльності.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, незважаючи на різну ідеологічну та політико-економічну спрямованість, прихильники концепцій

ТВК і виробничих кластерів в наші часи зуміли віднайти спільні риси в своїх наукових позиціях і надалі спрямовують розвитку суспільно-географічної думки в напрямку пошуку оптимальних шляхів підвищення регіональної конкурентоспроможності підприємства та максимальної регіональної економічної ефективності господарювання. Подальша співпраця обох наукових шкіл та поєднання їх наукових поглядів в єдиній концепції сприятиме комплексному дослідженню природи регіональної конкуренції та економічної ефективності розміщення підприємств в ринкових умовах.

Література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. 348 с.
2. Ішук С.І. Географія промислових комплексів / С.І. Ішук. – К.: ВІПОЛ, 1993. – 135 с.
3. Ішук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування / С.І. Ішук. – К.: ЄУФІМБ, 1996. – 242 с.
4. Паламарчук М.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії / М.М. Паламарчук, О.М.Паламарчук. – К.: Знання, 1998. – 415 с.
5. Пилипенко И. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / И.В. Пилипенко. – Смоленск: Ойкумена, 2005. – 496 с.
6. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії / М.Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
7. Портер М.Е. Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М.Е. Портер [пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський]. – К.: Основи, 1998. – 390 с.
8. Belussi F. In search of a useful theory of spatial clustering / F. Belussi // Industrial dynamic, innovation and development : Papers of DRUID summer conference (Elsinore, June 14-16 2004). – Denmark: DRUID, 2004. – P. 15-21.
9. Bönte W. Innovation and employment growth in industrial clusters: evidence from aeronautical firms in Germany / W. Bönte // International journal of the economics in business. – November 2004. – No. 3. – Vol. 11. – P. 259-278.
10. Clark G.L. The Oxford Handbook of Economic Geography / G.L. Clark, M.P. Feldman, M.S.Gertler. – New York, Oxford University Press, 2003. – 742 p.
11. Fujita M. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth / M. Fujita, J.-F. Thisse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 466 p.

Подано до редакції 02.04.2014

Рецензент – доктор географічних наук Г.І. Денисик